

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 17 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2017

ARAŐTIRMA

Batılılaşmanın Dini Hayata Etkilerinin Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarındaki Yansımaları

Hayri Erten

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Din Sosyolojisi Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
ertenhayri@hotmail.com

Geliş Tarihi: 24.01.2017 • Yayına Kabul Tarihi: 10.03.2017

Öz

Halid Ziya Uşaklıgil romanlarını 1889-1924 yılları arasında yazmıştır. Yazar, Tanzimat ile başlayan Batılılaşma hareketinin ardından Batılı tarzda yazılan romanların kurucusudur. Sosyo-kültürel açıdan da Batılılaşma eğilimine giren Osmanlı toplumunda dünyevileşmenin dini hayat üzerindeki yansımaları ve bu husustaki yansımaların gözlemlenmesi bakımından yazarın romanlarında ele aldığı sosyal hayat önemli hale gelmektedir. Bu makalede ilgili dönemde romanlarda dile getirildiği kadariyle dünyevileşmenin dini hayat, din-aile ilişkisi ve kadın kıyafetleri üzerindeki tesirini ele almıştır. Batılılaşma sürecinin etkisini daha çok toplumun üst tabakasında yer alan kesimler ve aydınlar üzerinde gösterdiği ve bu kesimin dünyevileşmeye başladığı tespit edilmiştir. Dinin ve dini değerlerin söz konusu toplum katmanında yeterince fonksiyonel olmadığı ve zayıflama eğilimi gösterdiği, dolayısıyla bu durumun Osmanlı'nın yıkılma sebepleri arasında bulunduğu anlaşılmıştır. Yine değişme sürecine giren toplumun bu kesiminde aynı zamanda bir çatışma ve anomi davranışlarının başladığı; ancak bu durum Batılılaşma eğiliminde olan aydınlar tarafından net olarak dile getirilmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı toplumun iyi anlaşılması bakımından farklı kaynaklardan yararlanarak daha çok araştırma yapmanın faydalı olacağı kanaati hasıl olmuştur.

Anahtar kelimeler: Batılılaşma, Uşaklıgil, Halid Ziya, Din, Roman, Toplum, Osmanlı

The Effects of Westernization on The Religious Life in The Novels Written by Halid Ziya Usakligil

This research is about religious fact aspect of secularization in the novels written by Halid Ziya Uşaklıgil in 1889-1924. This period came after Period of Tanzimat in which Ottoman Empire began social and cultural changing. Novels are important aspect of the reflections about culture and religion of society. The research contains secularization impressions upon religious fact and connections between religion and family and connections between dresses still of women in the novels written by Halid Ziya Uşaklıgil. Westernization especially affected top families of the society. The family began to secularize in this period. That's why religion couldn't be enough functions in the family and society. Thus, social and cultural and religion conflict began in the society. Dysfunction religion was one of the reasons in the collapse of Ottoman Empire.

Keywords: Westernization, Halid Ziya Usakligil, Religious, Novel, sociology, Ottoman.

Atıf

Erten, Hayri, "Batılılaşmanın Dini Hayata Etkilerinin Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarındaki Yansımaları", *Marife*, 17/1 (2017): 81-101.

a. Giriş

Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Pozitivizm sürecinin ardından bilgi, ideoloji, toplum, insan ve dünya görüşü açısından zihni bir dönüşüm geçiren Batı uygarlığı, endüstriyel alanda önemli gelişmeler göstermiştir. Bu gelişmeler, sadece Batı'yı değil, tüm dünyayı derinden etkilemiştir. Özellikle endüstri alanındaki gelişmeler, bazı Batılı devletlere daha önce hiç görmedikleri bir refah ve güç sağlarken, Batı ile Batılı olmayan devletler arasında maddi ve teknolojik açıdan büyük bir uçuruma yol açmıştır. Batılı olmayan devletler, bu uçurumu kapatabilmek için, "Batıyı Batı yapan değerleri, fikir ve teknikleri benimseyip alma hareketleri"¹ olarak ifade edebileceğimiz batılılaşma eğilimine girmişlerdir.

Kendi içine kapanmış, patrimonial ve karizmatik yapıdaki Osmanlı toplumu² da, XVII. Yüzyıldan itibaren yaşadığı kültürel ve düşünsel, ekonomik, siyasal ve askeri alandaki çöküşleri sebebiyle ister istemez Batıya karşı üstünlüğünü kaybetmiş³ ve gücünü batılılaşma hareketiyle yeniden kazanacağını düşünmüştür. Bu sebeple Osmanlı toplumu, Batı toplumunda ortaya çıkan düşünce ve yaşam tarzından etkilenerek sosyo-kültürel yapısında değişim ve dönüşümlerle karşılaşmaya başlamıştır.⁴ Bu değişimler ve dönüşümler çeşitli veri kaynakları yardımıyla araştırılmaya çalışılmıştır.

Bir toplumun temel kurumlarının yapısını, işlevlerini ve bu yapı içerisinde karşılaştıkları sosyal değişimleri dile getiren önemli kaynaklardan birisi de, yazarların ortaya koydukları eserleridir. Bu eserler, romanlar, hikayeler, makaleler, bilimsel araştırmalar, biyografiler, hatıra yazıları, şiirler, edebi nesirler ve benzerleridir. Yazarlar romanlarının konularını çoğu zaman, yazdıkları dönemdeki sosyal hayatın içerisinden almaktadırlar. Bazılarının neredeyse hiç kuşku götürmeyecek kadar belgesel değeri vardır.⁵ Dolayısıyla romanlar, yazılmış oldukları dönemlerin siyasal, kültürel, ekonomik ve dini durumları hakkında bizlere önemli bilgiler sunmaktadır.

İnsan belirli bir sosyal ve kültürel çevre içerisinde dünyaya gelir. İnsanın sosyalleşmesinde etkili bir faktör olan sosyo-kültürel çevre üzerinde, bireyin dünyaya geldiği tarihten önce vukua gelen toplumsal olayların etkisi vardır. Halid Ziya Uşaklıgil'in doğumundan (1865) kısa süre önce, 1839'da Osmanlı toplumu, Tanzimat Dönemini yaşamaya başlamıştır. Bu süreç ile Osmanlı toplumu, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan hızlı bir batılılaşma içerisine girmiştir.⁶ Osmanlı, bir taraftan Batıya karşı tepki gösterirken ve antipati duymaya devam ederken, diğer taraftan da Batılı gibi davranmaya ve Batılı gibi düşünmeye çalışmıştır.⁷

¹ Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, 2.bsk., Ekin Yay.,Ankara 1997, s. 87.

² İnalçık, Halil, Şair ve Patron Patrimonial Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir inceleme, 2.bsk.,Doğu Batı Yay., Ankara 2005, s. 9.

³ Geniş bilgi için bk. Akgül, Mehmet, Türk Modernleşmesi ve Din, Çizgi Kitapevi, Konya 1999, ss. 56-94.

⁴ Günay, Ünver, Din Sosyolojisi, 6. bsk., İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 585.

⁵ Duverger, Maurice, Sosyal Bilimlere Giriş, Çev.:Ünsal Oskay, 5.bsk., Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 107.

⁶ Meriç, Cemil, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, 2.bsk., İst.: İletişim Yay., 1993, s. 222; Geniş bilgi için bk. A. Eren, Cevat, "Tanzimat", Türk Ansiklopedisi, C.XXX, M.E.B., Ankara 1981, ss.392-420.

⁷ Timur, Taner, Osmanlı Kimliği, Hil Yay., İstanbul tarihsiz, s.13.

Batılılaşma, edebiyat alanında da etkisini göstermiştir. Tanzimat sonrası Türk edebiyatı, dini, tasavvufi ve masallara has kapalı dünya görüşünün yerine gerçekçi ve akılcı bir yaklaşımı benimsemeye başlamıştır.⁸ Bu süreçteki hızlı ve yoğun medeniyet değiştirme hareketi, batılılaşma bağlamında yaşayış ve fikir unsurlarının romanlara girmesine neden olmuştur. Bu fikir ve unsurlar, daha çok yeni bir insan görüşü ve hürriyet anlayışı, kadın hakları ve sosyal adalet, zevk, moda ve güzel sanatlar, mürebbiye, yabancı dil, eğitim ve öğretim gibi hususlardır.

Kendi yaşayışından ve geleceğinden daha çok kendisi sorumlu olan bir insan tipine, hürriyete, rasyonel bir seçim yaparak evlenebilen ve erkekler gibi okuyup serbestçe çalışabilen bir kadın tipine romanlarda yer verilmeye çalışılmıştır. Ud ve kanun gibi doğulu enstrümanlar yerine, piyano gibi batılı enstrümanları öğrenme ön plana çıkarılmış ve bu enstrümanları çalmayı, yabancı dili, batılı terbiyeyi çocuklara öğreten yabancı mürebbiyeler ailelerde yerini almıştır.⁹ Halid Ziya Uşaklıgil de bu düşünce ve anlayışın yaygınlaşmaya başladığı bir kültürel ve sosyal ortamda dünyaya gelmiştir. Gençlik yıllarını bu şartlar içerisinde yaşamıştır.

İyi yetişmek için, batılı tarzda sağlam bir öğrenim görmek gerektiğini daha ilkokul sıralarında düşünen Halid Ziya, İstanbul'da verildiği Mercan mektebinin eğitim tarzını beğenmeyerek, kimseye haber vermeden, kendi kendine o sıralarda yeni açılmış olan Sübyan mektebine kaydolar ve oradan da Fatih Askeriye Rüşdiyesi'ne geçer. Ailesiyle birlikte tekrar İzmir'e dönmelerinin ardından kaydolduğu Rüşdiye'nin de tedris sistemini beğenmez. Niyeti İzmir'deki ecnebi mektebine gitmektir. Bunun için Fransızca'yı ilerletmek önemli bir meseledir. Annesinin de yardımıyla Halid Ziya, Türkçe, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Rumca bilen ve konuşan avukat Auguste de Jaba adlı çok kültürlü kişiden ders alır. İzmir'de Mechitariste rahiplerinin mektebinde okur. İlk önceleri Jaba'nın gözetiminde tek başına Jules Verne, Guillaume Louis Figuiet, Camille Flammarion, Paul Feval ve Alexandre Dumas gibi batılı yazarların kitaplarını Türkçe'ye çevirir. Halid Ziya, daha sonra edebiyat, bilim ve sanat alanlarında pek çok batılı eseri tercüme etmiştir.¹⁰

Amcasının teklifiyle Paris umumi sergisi dolayısıyla 24 yaşında ilk defa Avrupa'ya giden Halid Ziya, çeşitli sebeplerle dört beş kez daha Avrupa'da bulunmuştur. Her gidişinde Avrupa medeniyetinden çok etkilenen yazar, ülkesinin de bu medeniyete erişebilmesini temenni ettiğini yazılarında belirtmiş, ülkesinin gençlerine Avrupa'nın sanayi tesislerini, sanatını, sanatçılarını, müzelerini ve galerilerini tanıtmaya çalışmıştır. Halid Ziya, aile ve okul çevresinde, okuduğu ve tercüme ettiği eserlerde ve Avrupa'ya seyahatlerinde Batılı yaşayış tarzını yakından görme ve tanıma imkanı bulmuştur. Halid Ziya, Balzac, Stendhal ve Flaubert gibi, insanı içinde yaşadığı mekan, eşya ve dekor ile münasebeti açısından

⁸ Kavcar, Cahit, Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995, s.12.

⁹ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, ss.13-19.

¹⁰ Kerman, Zeynep, Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995, ss. 6-30.

ele alıp tasvir eden ve dünyevi unsurları ön plana çıkaran batılı Realist romancıları örnek almıştır.¹¹ Edebiyatta realist akımın Pozitivizmden doğduğu düşünüldüğünde¹² batılı bu yazarların Halid Ziya'nın düşüncesi üzerindeki etkileri daha iyi anlaşılacaktır.

Bir kolu İzmir'de, öteki kolu İstanbul'da bulunan köklü bir ailenin çocuğu olan yazar, yetişmesinde zorluklarla karşılaşmamış ve aydın bir çevrede yaşam sürmüştür.¹³ Toplumun üst tabakasında yer alan Halid Ziya, aşağı tabakanın sosyal yaşamını ancak konak hizmetçilerine bakarak görmeye çalışmıştır.¹⁴ Çok kuvvetli bir gözlem yeteneğine sahip ve çevresinde gördüğü olaylar ve kişilerden geniş ölçüde romanlarında faydalanmış¹⁵ olan Halid Ziya, aşağıdaki romanları kaleme almıştır.

“Nemide” (1889), “Bir Ölü'nün Defteri” (1889), “Ferdî ve Şürekası” (1894), “Mai ve Siyah” (1897), “Aşk-ı Memnu” (1900), “Kırık Hayatlar”(1902) ve baskısı gerçekleşmemiş olan “Sefile” isimli romanlar, Halid Ziya'nın yazdığı romanlardır.¹⁶ Realizm ve natüralizmi benimsemiş yazar, edebiyatımızda realist-psikolojik roman çığırını açmıştır. Yazar, romanlarının tekniğini çok sağlam şekilde oluşturmuş, konularını aydın çevrelerden seçmiş ve kişileri de en çarpıcı yönleriyle tanıtmıştır.¹⁷

Yazarın romanlarını yazdığı yıllarda, I. Meşrutiyetin ilanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelişi ve 31 Mart olayları olmuş, Osmanlı Toplumunu siyasal açıdan hızlı ve hareketli bir dönem geçirmiştir.¹⁸ Bu tarihi süreçte Osmanlı, gerek sosyolojik, gerekse felsefi yönden Avrupa'nın da etkisi altında bulunduğu Pozitivizmin tesiriyle karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu süreçte E. Durkheim ve A. Comte'un etkisinde kalan Ziya Gökalp de onların görüş ve düşüncelerini Osmanlı Toplumuna aktarma gayreti içerisinde girmiştir.¹⁹

Halid Ziya Uşaklıgil'in romanları da, Tanzimat boyunca gelişen Batı edebiyatının yöneliş hareketinin ekstrem safhası olan Servet-i Fünun edebiyatı ürünleridir. Bu dönemin önde gelen temsilcilerinden biri olan ve köklü değişiklikler için sadece teorik planda kalmanın yeterli olmayacağını anlayan Rezaizade Ekrem, genç kabiliyetleri bir araya toplayarak yeni anlayışa uygun eserler vermeye yönelmek ve yeni görüşleri eserlerle desteklemek gerektiğini düşünmüştür. Bu ihtiyaçla Rezaizade Ekrem'in önderliği ile Tefvik Fikret'in yönetimine geçen Servet-i Fünun dergisi 7 Şubat 1896 tarihinde yeni bir edebi topluluk meydana getirmiştir. “Edebiyat-ı Cedide” diye de anılan bu topluluk yayım organları olan derginin adı dolayısıyla, daha çok Servet-i Fünun topluluğu olarak

¹¹ Kerman, Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar, s. 6, 20.

¹² Korlaelçi, Murtaza, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, İnsan Yay., İstanbul 1986, 219.

¹³ Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Yedigün Neşriyat, Basım yeri yok, tarihsiz, s. 320.

¹⁴ Kabaklı, Ahmet, Türk Edebiyatı, 2.bsk., C.II, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1968, s. 718.

¹⁵ Karaalioğlu, Seyit K., Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü, 2. bsk., İnkılap ve Aka, İstanbul 1982, s.586.

¹⁶ Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, ss.320-321.

¹⁷ Karaalioğlu, Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü, ss. 586-587.

¹⁸ Bk. Kabaralı, Alpay, Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994.

¹⁹ Celkan, Hikmet Y., “Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı”, 75. yılında Türkiye'de Sosyoloji, Bağlam yay., Ankara 1991, ss.183-194.

tanınmıştır. Hepsisi de genç ve tahsilli olan Servet-i Fünuncular, tam anlamı ile modern bir Türk edebiyatı oluşturmak düşüncesi ve amacıyla bir araya gelmişlerdir.²⁰ Servet-i Fünun dergisi, amacı ve yayınları sebebiyle, Batılı düşünce ve yaşam tarzının benimsenmesine önemli katkısı olan Pozitivizmin²¹ Osmanlı toplumuna girmesine yardımcı olan kurumlar arasında sayılmıştır.²²

Bu grubun en önemli simalarından birisi olan Halid Ziya, Batı ölçütünde ve tarzında Türk Romanının kurucusu kabul edilmiştir.²³ Halid Ziya, 1908'de Pozitivizmin ülkemize girmesine katkıları olduğu belirtilen İttihat ve Terakki Cemiyetine²⁴ de katılmıştır.²⁵ İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Darülfünun'da Garp Edebiyatı Tarihi kürsüsüne tayin edilen Halid Ziya, Yunan Tarihi Edebiyatı, İspanyol Edebiyatı ve Fransa Edebiyatı dersleri vermiştir.²⁶ Araştırmamız, her bakımdan batılılaşmanın tesiriyle karşı karşıya kalınmış bir dönemde etkin bir düşünür ve edebiyatçı olan Halid Ziya Uşaklıgil'in yazdığı romanlarında dini kavram, değer, davranış ve olgulara ne derece yer verip-vermediğini ele almaktadır.

Uşaklıgil, Halid Ziya, hayatı boyunca birçok türde, pek çok eser vermiştir. Ancak sosyal hayatı yansıtan vasitalardan birisinin de romanlar olduğu düşüncesiyle, bu araştırmada O'nun romanlarında değindiği veya dile getirdiği kadarıyla batılılaşmanın din üzerindeki etkisiyle ilgili hususlar üzerinde inceleme yapılmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla O'nun hikayeleri, şiirleri ve hatıraları, konumuzun dışında yer aldığından incelememizin kapsamı ve sınırları içerisinde bulunmamaktadır. 1865-1945 yılları arasında yaşayan Halid Ziya, romanlarını 1889-1924 yılları arasında yazmıştır. Çalışmamız, romanların yazıldığı zaman dilimi ile de sınırlıdır.

Batıda ortaya çıkan düşünce akımlarının ülkemize girmesinde edebiyat önemli rol oynamıştır. Batı edebiyatının önemi bir türü olan romanlar batılılaşmanın düşünsel olarak topluma benimsetilmesinde hatta sosyal yaşama aktarılmasında etkin olmuştur. Romanlar o gün için bu günün etkin iletişim araçları arasında yer almaktadır. O dönemde yazılan pek çok romanın toplumsal gerçekleri yansıtılmalarının yanı sıra, olması gerekeni ideolojik olarak örmeye de çalıştığı belirtilebilir.

Sosyal yaklaşımlar, temelde belli bir insan tasavvurundan yola çıkmaktadırlar.²⁷ Bu nedenle de her bilim adamı araştırmalarında, kendi düşünce sistemine uygun bulduğu yaklaşımı kullanır. Fakat, din ve dindarlık analizlerinde, din-toplum ilişkilerinin incelenmesinde bütün faktörler hesaba katılmalı; dinin

²⁰ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, ss. 26-27.

²¹ Hançerlioglu, Orhan, ToplumBilim Sözlüğü, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986, s. 115.

²² Bk. Korlaelçi, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, ss. 217-221

²³ Meriç, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, s. 340; Kabaklı, Türk Edebiyatı, C. II, ss. 672-679, 719.

²⁴ Geniş bilgi için bk. Korlaelçi, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, ss. 208-215.

²⁵ Kabaklı, Türk Edebiyatı, C.II, s. 717.

²⁶ Halid Ziya'nın Darülfünun'da okuttuğu Batı edebiyatı dersleri, edebiyatçıları ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Kerman, Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar, ss. 31-68.

²⁷ Aslantürk, Zeki - Amman, M. Tayfun, Sosyoloji, İFAV, İstanbul 1999, s. 387.

görünen-görünmeyen bütün boyutları birlikte değerlendirilmeli; yerel ve küresel gelişmeler ve dinamikler birlikte çözümlenmeye çalışılmalıdır.²⁸ Bu çerçevede Halid Ziya Uşaklıgil'in romanları üzerinde metin taraması yapıp, dolaylı gözlemde bulunulmaya²⁹ ve dönemin Osmanlı toplum yapısında batılılaşmanın dini yaşayış ve algılanışı üzerindeki etkisiyle ilgili tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır. Doğrusu sosyal olay ve olguların açıklanmasına yarayacak hiçbir belge ve dokümanı göz ardı etmeme gereğini göz önünde bulundurduğumuzda, Halid Ziya'nın romanlarında batılılaşmanın din ve dini hayat üzerindeki izlerini incelemenin gereği ortaya çıkmaktadır.

b. Batılılaşmanın Dini Hayat Üzerindeki Etkilerinin Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarındaki Yansımaları

Din söz konusu edilince, din sosyolojisi araştırmacılarının zihinlerine her şeyden önce din-toplum münasebeti gelir. Bu münasebet içerisinde dinin, siyaset, ekonomi, aile, eğitim ve boş zamanları değerlendirme gibi sosyal kurum ve olgularla karşılıklı münasebeti ya da sosyal sistem içerisindeki fonksiyonu aklı gelmektedir. Din, toplumun diğer unsurlarını sürekli bilgilendirmekte ve şekillendirmektedir. Din, bu ilişkide her zaman etkileyen taraf değildir. Sosyal güçler, beşeri kurumlar ve kültürel ürünler de din üzerinde etkili olabilmektedir.³⁰ Yazarın romanlarına baktığımızda dinin sosyal hayat üzerine etkisinden ziyade, batılılaşma sebebiyle Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel alanda karşılaştığı değişikliklerin dine yaklaşım ve bakış üzerindeki etkisine rastlamak mümkündür. Batılılaşma beraberinde sekülerleşmeyi de taşımaktadır. Klasik anlamdaki sekülerleşme düşünsel ve toplumsal alandan dini tamamen çıkarmayı hedeflemiştir. Bu bakımdan Batılılaşma ve sekülerleşme etkisi sürecinde yazılan romanların konuları da büyük ölçüde bu paralelde teşekkül etmiştir. Bu durumu Halid Ziya Uşaklıgil'in romanlarında görmek mümkündür.

“Kırık Hayatlar” isimli romanda Vedide ile tıp doktoru Ömer Behiç ailesinin çocuğu, habis hastalığına yakalanmıştır. Ebeveyn, çocuklarının tedavisi için tıbbın tüm imkanlarını kullanmalarına rağmen, çocuğun iyileşmemesi, onların bilime olan güvenlerini kaybetmelerine neden olmuş ve çaresizlik içerisinde kalmışlardır. Ebeveyn bu çaresizlik içerisinde dua etmemektedir.³¹ İnsanların büyük çoğunluğunun, genellikle çaresizlik ve mahrumiyet anlarında Allah'a yalvarıp yakardıkları müşahede edilmektedir. Allah'a inanmayan pek çok insan, büyük çaresizlik anlarında varlığını inkar ettikleri Tanrı'ya dua etmektedir.³² Buna rağmen; tıp doktoru olan Ömer Behiç'in ve hanımının, tedavi için tüm

²⁸ Solmaz, Bünyamin, “Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Tarihinde Din Odaklı Yaklaşım ve Yöntem Tartışmaları”, Edtl.: Bünyamin Solmaz-İhsan Çapçioğlu, Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar, Çizgi Kitapevi, Konya 2006, s. 42.

²⁹ Bk. Ozankaya, Özer, Toplumbilim, 6.bsk., Tekin Yayınevi, İstanbul 1986, s.31.

³⁰ Zuckerman, Phil, Din Sosyolojisine Giriş, Çev.: İhsan Çapçioğlu-Halil Aydınalp, Birleşik Kitapevi, Ankara 2006, ss. 130-131.

³¹ Uşaklıgil, Halid Ziya, Kırık Hayatlar, sad.: Nevzat Kızılcan, Aka ve İnkılap Basımevi, İstanbul 1981, ss. 213, 340-378.

³² Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, T.D.V. Yayınları, Ankara 2001, ss. 221-222.

gayretlerinden sonra çaresizlik içerisinde dua etmemesi, batılılaşma rüzgarıyla birlikte sekülerleşme, pozitivist düşünce ve ateizmden etkilendiklerine veya dua edebilme özelliğini kaybettiklerine bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Bu romanda, üst tabakaya ait kişilerden olan Vedide ve Ömer Behiç, Tanrı'dan yardım istemezken; batı yaşam tarzından henüz çok etkilenmeyen alt tabakada yer alan hizmetçileri Andelip Bacı, kiraya verdiği evinde değerli eşyalarını tuttuğu bir odanın kapısını açarken ve kilitlerken, besmele çekmektedir.³³

Halid Ziya, Batılı düşünce ve yaşam unsurlarını ön plana çıkaran yeni edebiyat anlayışı çerçevesinde namaz, oruç, zekat, hac vb. ibadetlerin aile yaşamı içerisinde veya günlük sosyal hayat içerisinde yeri ve fonksiyonlarıyla ilgili bilgilere romanlarında yer vermemiştir. Yazar, "Aşk-ı Memnu isimli romanında Adnan Bey ve Firdevs Hanım'ın bir günlük yaşamlarını anlatırken, onların ibadetlerinden (vakit namazları, dualar, vs.) söz etmemiştir.³⁴ Adnan Bey'in çocuklarına tarihi yerler için yaptırdığı geziler, romanda hikaye edilirken, ibadetlerin yapıldığı mabetlerden hiç söz edilmemiştir.³⁵

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, eğlencesiyle meşhur olan Firdevs Hanım ve Adnan Bey gibi üst tabakada yer alan³⁶, düşünce ve kültürleriyle aydın tabakadan telakki edilen bazı kimselerin sosyal hayatında, dinin aktif bir rol oynamadığını da söylemek mümkündür. Güzel giyinmek, kibar davranmak, hassas bir mizaç ve ince bir ruh taşımak, mutlu olmak, mutlu olmaya çalışmak, kisası dünyaya bağlanmak romanlardaki karakterlerin özelliklerindedir. Karakterlerden Firdevs Hanım ve kızları ile Behlül (Aşk-ı Memnu), Veli Beyin kızları ile Bekir Servet (Kırık Hayatlar) maddeci dünya görüşüne sahip olup, yaşayış çizgileri de bu doğrultuda yürümektedir. Bu uğurda ahlak kurallarını ve toplum düzenini batılılaşma adına çiğnemekten de çekinmemektedirler.³⁷

Bireyin fiziki ve zihni dinlenme gereksinimlerini karşılayan "boş zamanları değerlendirme", toplumsal kurumlardan biri olarak sosyologlarca dikkate alınmaktadır³⁸. Halid Ziya da romanlarında eğlencelerden çok söz etmiştir. Bu eğlenceler, büyük ölçüde Müslümanlardan teşekkül eden bir toplumun sosyal yaşamında gerçekleştiği için, din sosyolojisi açısından önem arz etmektedir. Toplumda boş zamanları değerlendirme olgusu ile din arasında karşılıklı ilişki ve tesir kaçınılmazdır.

Divan edebiyatının dış dünyaya pencerelerini kapadığı, kapalı bir edebiyat olduğu, gerçek anlamı ile tabiat ve dış çevrenin bulunmadığı vurgulanmakta ve rengi, biçimi, kokusu ve sesi ile gerçek manada doğanın edebiyatımıza Tanzimat'la

³³ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, s. 48.

³⁴ Uşaklıgil, Halid Ziya, Aşk-ı Memnu, sad. H. Fethi Gözler, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul 1988, s. 34.

³⁵ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 54.

³⁶ Bakırcıoğlu, N. Ziya, Başlangıcından Günümüze Türk Romanı, 7.bsk., Ötüken, İstanbul 2002, s. 44.

³⁷ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, ss. 102-103.

³⁸ Bk. Joseph Fichter, Sosyoloji Nedir?, Çev.: Nilgün Çelebi, Konya:Toplum, Tarihsiz, ss. 124-125; Aslantürk-M. Tayfun Amman, Sosyoloji, ss. 302-309.

girmeye başladığı belirtilmektedir.³⁹ Hiç şüphe yok ki mesirelere gitmek, piknik yapmak, tabiatla baş başa kalarak temiz hava almak, özellikle şehirli insan için en tabii ihtiyaçlardan birisidir. Romanlarda da batılılaşma ile edebiyatımıza giren realist bir yaklaşımla bu mesire yerlerine ve eğlence mekanlarına yer verilmiştir.

Çevrenin insan üzerindeki etkisi büyüktür. Genetik olmayan bütün etmenleri içine alan çevre, insanların davranışlarını büyük ölçüde etkilemektedir.⁴⁰ Yazarın romanlarına baktığımızda, batılılaşmanın da etkisiyle, özellikle aydın ve üst tabakada yer alan Müslüman erkek ve kadınların eğlence yerlerinde flört etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. 1850'li yıllardan sonra Osmanlı toplum yaşamında gazino ve meyhane, Tanzimat'tan sonra hızla batıya yönelişin tesiriyle girmeye başlamış, çoğalmış ve kahvehanelerin yerini almaya yönelmiştir.⁴¹ Batılı yaşam tarzının Osmanlı toplumuna düşünsel ve sosyal alan üzerine olan etkisini Halid Ziya'nın romanlarında görmek mümkündür.

Halid Ziya, "Mai ve Siyah" isimli romanında Galata'daki gece hayatını anlatırken, kahvehane ve meyhanelerden bahsetmiştir.⁴² Meyhane gibi eğlence yerlerinde içki alemleri düzenlenerek eğlenildiği anlaşılmaktadır. "Aşk-ı Memnu" adlı romanın karakterlerden biri olan Melih Bey'in yalısı, meyhane ve gazino gibi eğlence yerlerinde çalışan kadınların barındığı mekan olarak tasvir edilmiştir.⁴³

Orta tabaka veya alt tabakada yer alan kimselerin, İstanbul'un her bir tarafından yüzlercesinin "ben bu akşam Beyoğlu'nda idim" diyebilmek veya ertesi gün çalıştığı yerde: "Aman dün akşam ne kadar eğlendik!" şeklinde bir yalanla, sosyal statülerini yüksekmış gibi gösterme düşüncesiyle Beyoğlu'na eğlenmeye gittikleri anlaşılmaktadır.⁴⁴ Mai ve Siyah isimli romanda Raci, aralıksız şekilde gazinolara gider, çok içki içer, şarkıcı kadınların peşinde koşar ve bu yüzden yoksul ve zavallı karısı ile çocuğunu dahi sorumsuzca ihmal etmektedir.⁴⁵ Beyoğlu ve Galata, birahaneleri ile bilinen ve Osmanlı beylerinin ve efendilerinin rağbet ettikleri mekanlar olarak romanlarda yer almıştır.⁴⁶ Yazar, işten sonra Beyoğlu'ndaki içkili eğlence yerlerine gidenlerin arasında, berberleri, tüccar yazıcılarını ve esnaf çıraklarını zikretmiştir.⁴⁷ Kırık Hayatlar'da tıp öğrencisi Ömer Behiç'in çevresinin tavla ve dama gibi oyunlar oynayanlarla dolu olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸

Müslüman kesimin alt ve orta tabakasında yer alan bazı kimselerin bu eğlence yerlerine gittiği anlaşılmaktadır. Bu eğlence yerleri, çok kültürlü bir

³⁹ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, s.247.

⁴⁰ Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, 11.bsk., İnkılap Kitapevi, İstanbul 1994, s. 219.

⁴¹ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, s.219.

⁴² Uşaklıgil, Halid Ziya, Mai ve Siyah, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1938, s. 121.

⁴³ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, ss. 5-6.

⁴⁴ Uşaklıgil, Mai ve Siyah, s. 126;

⁴⁵ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, s. 222.

⁴⁶ Baki, Hayati, Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan, Promete Yay., Ankara 1993, s. 93.

⁴⁷ Uşaklıgil, Mai ve Siyah, s. 132.

⁴⁸ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, s. 43.

atmosfere ve kozmopolit bir çevreye sahiptir. Daha çok Batılı eğlence şeklinin hakim olduğu bu tür ortam ve çevrelerin ise, insanların yaşamını olumsuz şekilde etkilediği, değiştirdiği ve yaraladığı belirtilmektedir.⁴⁹ İstekle ve körü körüne ıktibas edilen yaşam unsurları, yeni çevrede ait oldukları yerdeki fonksiyonlarını icra edememektedirler. Çünkü onlar ıktibas edilirlerken onları meydana getiren fikir, görüş, zihniyet, mana ve fonksiyonlar iyi anlaşılmalı değillerdir. Unsurlar, aynen ve sadece dış görünüşleri ile alındıkları için, doğal olarak ıktibas yapan topluma fayda yerine zarar getirebilmektedirler.⁵⁰ Dolayısıyla bu eğlence yerlerinin artış göstermesi ve Müslümanların bir kısmının buralara eğlenmeye gitmeleri, İslamî yaşayış ve kültür tarzından uzaklaşmaya başladıklarının ve Batı yaşam tarzı ve kültürüne özindiklerinin bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Yazar, bu eğlence yerlerine giden bireylerin bu mekanlara gidiş nedenlerini tam olarak açıklamamaktadır. Müslüman bir toplumda yaşayan eğlence düşkünleri bu insanların inançlarıyla ve vicdanlarıyla mücadele edip-etmediklerinden, iç dünyalarında bir ikilem ve çatışma yaşayıp-yaşamadıklarından söz etmemektedir.

Halid Ziya'nın romanlarında dile getirdiği İstanbul'daki eğlence yerlerinin isimlerine baktığımızda hep Batı kültürüne ait isimler olduğunu görürüz. Palais de Cristal, La Pocola Venezia, Cauranne, Gambrius ve Concardia gibi Batı dillerinden alınan kelimeler eğlence yerlerinin isimleridir.⁵¹ Bu yerlerin isimlerinin Batılı olması, sadece toplumun kullandığı dildeki değişime değil, eğlence kültüründeki değişime de işaret etmektedir. Buralarda söylenen şarkılar ve çalınan müzikler de Batı tipinde ve türündedir.⁵² Ayrıca, bu tür eğlence merkezlerinin Gayr-ı Müslimler tarafından işletilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu çeşit eğlence yerlerinin Gayr-ı Müslimler tarafından işletilmiş olmasında İslam Dini'nin Müslümanların buraları işletmesine izin vermemesinin neden olduğu söylenebilir. Bu yerlerden kazanılan ekonomik gelirler de Gayr-ı Müslim grupların ellerinde toplanmış olmaktadır.

Müslüman Türk kadınının ev dışındaki yaşama katılmadığı ve baskı altında yaşamak zorunda kaldığı hem Tanzimat dönemi, hem de Servet-i Fünun dönemi romanlarında dile getirilmiş ve batı medeniyetindeki kadının yeri göz önünde tutularak ve karşılaştırılmalar yapılarak kadın hakları savunulmaya çalışılmıştır. Kadın yeni bir açıdan ele alınmıştır. Bu alandaki geleneksel ve katı görüşlerin yer yer kırıldığı görülmüştür. Artık sosyal yaşama daha fazla dahil olan bir kadın anlayışı ortaya konmaya çalışılmıştır.⁵³ Oysa Osmanlı Toplumsal yapısında kadının bu denli ev içine sıkıştırıldığı kanaati ve düşüncesinin doğru olmadığını yapılan araştırmalar ortaya koymuştur⁵⁴.

Kadinsız roman düşünülmemiştir. Ancak, toplumumuzda kadından söz etmek ayıp olarak telakki edildiği düşüncesiyle romanlarda önceleri cariyelere yer

⁴⁹ Baki, Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan, s. 93.

⁵⁰ Er, İzzet, Din Sosyolojisi, Akçağ Yay., Ankara 1998, ss. 257-258.

⁵¹ Uşaklıgil, Mai ve Siyah , ss. 126-128.

⁵² Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 260.

⁵³ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, ss. 88-91; Baki, Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan, ss. 52-68.

⁵⁴ Geniş bilgi için bk. Erten, Hayri, Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı), Kültür Bakanlığı Yay. 2001.

verildiği belirtilmektedir.⁵⁵ Halid Ziya Uşaklıgil'in romanlarında ise ev dışında çalışan kadınlar, daha çok eğlence yerlerinde çalışmaktadırlar ve bunlar yurt dışından gelen Gayr-ı Müslim kadınlardır.⁵⁶ Müslüman kadınlar henüz ev dışında ve özellikle bu tür eğlence yerlerinde çalışmamışlardır. Gerek Tanzimat, gerekse Servet-i Fünun romanlarında Batı tipi kadınlar önemli bir yer işgal etmektedir.⁵⁷ Batılı kadın tipi, bazen romanlarda gazino, pavyon ve bar kadını olarak yer almaktadır. Osmanlı toplumunda Gayr-ı Müslim kadınlar, dinleri dolayısıyla Batıdaki gelişmelere daha açık oldukları için erkek kadın ilişkilerinde Müslüman kadınlardan daha serbest davranabilirler. Romanlarda bu durum abartılarak işlenmiştir. Ayrıca, Osmanlı yönetimi bu konuda Müslümanlara göstermediği hoşgörüyü Gayr-ı Müslimlere göstermiştir.⁵⁸

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı aydınları kendileri Batı'nın üstünlüğü karşısında eziklik hissetmeye başlamışlar ve Batı medeniyetine doğru meylenmişlerdir. Aydınlar bizzat eğitim ve öğrenimlerini Avrupa'da almak istemişler ve Batı uygarlığını ulaşılması gereken bir ideal dünya olarak algılamışlardır.⁵⁹ Bu doğrultuda da önce kendileri dini konulardan ziyade nesnel dünya ve insanla ilgilenmeyi tercih etmişlerdir. Bir aydın olan Halid Ziya da romanlarında Batılı eğlence tipinin toplumsal yaşama girmeye başladığını göstermektedir.

Sosyal değişimlere karşı genellikle mevcut sosyal yapı ve sistemlerin direnç gösterdikleri bilinen bir gerçektir. Tanzimat edebiyat ve romancılarından Ahmet Mithat Efendi ve Şemsettin Sami bu sosyal direnç ve çatışmalardan romanlarında bahsederken ve geleneğin ne denli bağlayıcı olduğu görülürken⁶⁰; edebiyatımızın kesin olarak ve köklü bir şekilde modernleşme dönemi olan Servet-i Fünun devri⁶¹ edebiyat ve romancıları arasında yer alan Halid Ziya Uşaklıgil'in geleneksel yaşamla Batı yaşamı arasındaki çatışmadan hiç söz etmediği görülmektedir.

Halid Ziya, üst tabakada yer alan insanların çocuklarının eğitiminden bahsederken aldıkları dersler arasında dini derslerden söz etmemektedir.⁶² Din eğitimi ile eğitim müessesesinin ilişkisine Halid Ziya'nın romanlarda rastlamak mümkün değildir.

Halid Ziya'nın "Mai ve Siyah" isimli romanında "Mir'ât-ı Şuûn Cerîdesi"nin kuruluş yıl dönümü kutlamasında, üst tabakada yer alan kimseler olarak değerlendirilebilecek teşkilat üyelerinin, dört saat şarap içerek meze ve kuru yemiş yiyerek eğlendiklerini görüyoruz.⁶³ Dolayısıyla söz konusu dönemde toplumun yazar-aydın diye nitelendirilen kesiminin bazılarının İslam Dini'nin içki yasağına dikkat etmedikleri adı geçen romanda gözlenmektedir.

⁵⁵ Meriç, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, s. 341.

⁵⁶ Uşaklıgil, Mai ve Siyah, ss. 128-130.

⁵⁷ Baki, Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan, s. 56.

⁵⁸ Timur, Taner, Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, Afa yay., İstanbul 1991, s. 28.

⁵⁹ Timur, Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, ss. 91-93.

⁶⁰ Baki, Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan, ss. 69-71.

⁶¹ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, s. 27.

⁶² Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, ss. 104-105.

⁶³ Uşaklıgil, Mai ve Siyah, ss. 1-2.

Aynı romanda Ahmet Cemil isimli roman kahramanının, öğrencilerine verdiği derslerde, Musset'in "Geceler", Hugo'nun "Temaşalar" ya da Lamartine'in "Tefekkürât" adlı eserlerini okuttuğundan bahsedilmesine karşın, Türk toplumunun edebiyat literatüründen ve İslami kültürü ve onun değerlerini içeren bir eser veya yazının okutulduğundan söz edilmemiştir. Fikri terbiyenin, artık doğu ve İslam medeniyetinin ürettiği eserler yerine; Batı medeniyetinin ürettiği eserlerden alınması gerektiği düşüncesinin vurgulandığı işareti romanlarda görülmektedir. Dergi, gazete ve kitapçılarda çevrilen makale ve hikayelerin sadece Batı kültüründen olduğunun yazarın romanlarında dile getirilmesi⁶⁴, toplumdaki aydınların, kendi kültürel ve dini değerlerini tamamen bir kenara bırakarak, yerine yabancı (Batılı) kültürel değerleri ön plana çıkarmaya başladıklarını göstermektedir.

Düşünce, zevk, sanat ve kültür seviyesini geliştirmek ve bunları iyice öğretmek için en etkili metotlar arasında hiç şüphesiz ki okumak ve eğitim almak bulunmaktadır. Bunu bizzat kendileri yapan Servet-i Fünun Edebiyatçıları, bu alışkanlıklarını yazdıkları romanlardaki kahramanlarında da göstermişlerdir. Servet-i Fünuncular, Batılı yaşam tarzını ve ona ait unsurları daha çok okuyarak tanımışlardır. Bu amaçla da ellerine ne geçmişse okumaya ve ne duydularsa öğrenmeye çalışmışlardır. Avrupa ve Batılı yaşayış tarzını daha çok kitaplar yolu ile öğrendiği belirtilen⁶⁵ Halid Ziya Uşaklıgil'in roman kahramanları da, Batılı yaşam tarzını daha çok Batılı kitapları okuyarak öğrenmektedirler.

Aşk-ı Memnu romanında Adnan Bey bazen, Matmazel de Courton ve Behlül de hep yabancı eserler okurlar. Behlül, kadın ruhunu çok iyi yazar olarak gördüğü Fransız yazarı Paul Bourget'in hayranıdır. Adnan Bey'in yalısında yabancı dille yazılmış ev idaresi kitabı bulunmakta ve yemek tarifleri kitabı okunarak İngiliz tatlısı yapılmaktadır. Romanda Batı edebiyatı dışında bir eser okuyan kahraman yer almamaktadır. Dolayısıyla, Halid Ziya'nın romanlarında Batılı bir insan tipi ve yaşam tarzının gündeme getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁶

İslam Dini'nin ve Müslüman toplumların en önemli dindarlık işaretlerinden birisi olan namaz ibadetinin, "Kırık Hayatlar" isimli romanda "Bacı" ismindeki hizmetçi tarafından yerine getirildiği gözlemlenmiştir.⁶⁷ Buna mukabil, üst sosyal mevkide yer alan birkaç yazar ve şairin bir akşam ve gecelik hayatı anlatılırken namaz kıldıklarına dair bir açıklama bulunmamaktadır.⁶⁸

Halid Ziya'nın romanlarında rol verdiği bireylerin ahiret inancı ile ilgili değerleri zayıf durumdadır. Ölüm meleği olan Azrail'in varlığının bireylerce kabul edilmesine⁶⁹ karşın; yatağında ölümlü pençelesen bir kişinin hemen yanı başında etraftakilerin ona; "kelime-i şahadet"i getirme gibi bir davranışa girdikleri

⁶⁴ Bk. Uşaklıgil, Mai ve Siyah, ss. 40-78.

⁶⁵ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, ss. 28-29.

⁶⁶ Bk. Arseven, Tülin, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Eğitim ve Mürebbiyelik", Milli Eğitim Dergisi, Sayı 162, Ankara, Bahar, 2004; Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, s. 85.

⁶⁷ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, s. 45.

⁶⁸ Uşaklıgil, Mai ve Siyah, ss. 118-223.

⁶⁹ Uşaklıgil, Mai ve Siyah, s. 284.

görülmemekte olup⁷⁰, ahiretin “doğa dışı, akla uygun olmayan bir görünüm ve anlaşılmaz bir yolculuğun hazırlığına başlamak”⁷¹ olarak algılandığını görmekteyiz.

Halid Ziya, “Bir Ölünün Defteri” isimli romanında, toplumun savaşa katılma konusunda, bir bakıma “şehit olma” gibi kutsal ve dini bir değer mevzuunda, iki tutum ortaya koymaktadır. Birisi dünyevi bir bakışla; aşık olduğu kızla evlenemediği için acıdan ölmek yerine savaşta ölmeyi istemektir. Diğeri ise dini bir bakışla; neşeli bir şekilde vatan, din ve namus için savaşa ölmeye gitmeyi arzulamaktır.⁷² Savaşa katılma konusundaki birinci tutumun oluşmasında batılılaşmayla birlikte ülkemize girmeye başlayan Realizm ve Pozitivizmin etkisinden bahsetmek mümkündür.

Allah’a tevekkül etme ile ilgili olarak yazar, aydın kesimle okumamış kesimin anlayış ve tutumunu karşılaştırmıştır. “Mai ve Siyah” isimli romanda Ahmet Cemil, kız kardeşini istemeye geleceklerin olduğunu annesine haber verdiğinde, annesi; “Allah hayırlısını kısmet etsin, oğlum, istesinler bakalım da düşünürüz...”⁷³ şeklinde cevaplamıştır. Yazar bu cevap karşısında, bağımsızlığı olmayan, kişiliği elinden alınmış kadın tipini ve teslimiyetçi dünya anlayışını benimsemediğini vurgulamıştır.⁷⁴ Dolayısıyla yazar, toplumun kendisi gibi aydın kesiminin, çalışmadan, araştırmadan ve tedbir almadan bir işin Allah’a havale edilmesine karşı olduğuna; okumamış insanların ise, kaderci, pasif bir anlayışla işleri doğrudan Allah’a bırakmak şeklinde bir yaklaşım içinde bulduklarına vurgu yapmaktadır. Yazarın kendisinin ise, rasyonel şekilde bir aile kuruluşunu öngördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, Servet-i Fünun Edebiyatının roman temsilcisi olan yazar burada, özgürlüğü, bağımsızlığı olmayan ve kişiliği elinden alınmış bir kadın tipine karşı olduğunu da belirtmek istemektedir. Zira, gerek Tanzimat ile başlayan, gerekse Servet-i Fünun dönemiyle birlikte gelişen batılılaşma süreci, kadını daha özgür kılma ve onu sosyal yaşama daha fazla dahil etme anlayışını da ihtiva etmiştir.⁷⁵

Fakat yazar, batılılaşmayı ve beraberinde getirdiği özgürlükleri savunurken, Avrupa’nın gerçek kültür ve medeniyetiyle ilgisi olmayan, tabir caizse döküntülerini ve onları taklit etmeyi batılılık sayan sathi taklitçiliği de tenkit etmektedir.⁷⁶ Yazar, sathi taklit şeklinde batılılaşmanın getirdiği olumsuzluklara zaman zaman romanlarında dikkat çekmektedir. “Kırık Hayatlar”da kendisine kur yapan ve asılan bir erkeğe karşılık vermeyen erdemli kadınların az sayıda olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁷

Toplumun üst tabakasında yer alan bazı kimselerin evli veya bekar oldukları fark etmeksizin gayr-ı meşru ilişkilere girmekten pek kaçınmadıkları; hatta doğal

⁷⁰ Uşaklıgil, Halid Ziya, Bir Ölünün Defteri, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1944, ss. 16-18.

⁷¹ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, s.140.

⁷² Uşaklıgil, Bir Ölünün Defteri, ss.100-105.

⁷³ Uşaklıgil, Mai ve Siyah, ss.149.

⁷⁴ Uşaklıgil, Mai ve Siyah, ss.149.

⁷⁵ Baki, Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan, ss. 52-70.

⁷⁶ Kerman, Halid Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar, s. 108.

⁷⁷ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, ss. 247-250.

karşıladıkları romanlarda görülmektedir. “Kırık Hayatlar” isimli romanda, damadının başka bir kadınla yasak ilişkisini gizli tutabildiği takdirde, onun bu davranışını anlayışla karşılayan kayınpeder imajından bahsedilmektedir.⁷⁸

Romanlara bakıldığında erkekler, kadınların yasak ilişki kurmalarını tepkiyle karşılar; hemcinslerinin başka kadınlarla yasak ilişkiye girmelerini normal bir davranış gibi değerlendirdikleri dile getirilmektedir. Örneğin, önüne gelen her kadını sevdiğini söyleyen Behlül, (Aşk-ı Memnu’da) kendisine inanan kadınların hayatlarını mahvetmiştir.⁷⁹ Yazarın bu konuyla erkeklerin çelişkili tutumlarının yanlışlığına dikkat çektiğini de belirtmekte yarar vardır.

“Kırık Hayatlar” isimli romanda evli olduğu halde, başka bir kadınla gayr-ı meşru bir ilişkiye girmeye sürüklenen Ömer Behiç, bu ilişkisiyle alakalı olarak düşünce ve ruh dünyasında zaman zaman vicdanı ile hesaplaşırken, aynı zamanda dini inanç ve değerleriyle bir hesaplaşma ve çatışma yaşadıklarına işaret edecek kavramlar kullanmamıştır.⁸⁰ Gerek Behlül, gerekse Ömer Behiç, romanlarda yüksek tahsil yapmış, pozitif bilimlerle meşgul olmuş ve Batı literatürünü takip eden Batılı bir aydın tipinde bireyler olarak toplumun üst katmanında yer alan kimseleri temsil etmektedirler.⁸¹ Bu bağlamda tamamen dünyevi olgulardan hareketle düşünen; eşyaya ve olaylara bu açıdan yaklaşan bir aydın kesiminin varlığına dikkat çekilmiştir.

Yazar, ekonomik bakımdan toplumun üst katmanında bulunanların maddeye, gösterişe ve dünyaya ne kadar önem verdiklerini dile getirerek aslında bir eleştiride de bulunulmuştur. Toplumun üst tabakasındaki anomik bir sosyal gerçeklikten bahsetmektedir. Bir düğüne giden Nihal’in oynadığı rol içerisinde dile getirdiği ifadeler bunu açıkça ortaya koymaktadır. “Bilemezsiniz babacığım, o gün ben gözyaşlarımla sarhoş oluyordum. Sanki bütün o elmaslar, zümrütler, yakutlar damarlarıma giriyor, başımı döndürüyordu. Onlardan herkeste vardı.”⁸² “Aşk-ı Memnu”da ekonomik varlığın, ahlaki ve dini değerlerden çok daha ön plana çıkartılarak sadece maddi görünüme aldanıp evlenen kimselerin, evlilikleri sonrasında mutsuz oldukları sergilenmektedir.⁸³

Yazar bu eleştiriyi dile getirmekle birlikte insanların karşılaştıkları sorunları bir bakıma doğaya ve maddeye yaslanan pozitivist yaklaşımın neredeyse tek başına mutluluğa ve aydınlığa kavuşturacağı görüşüne vurgu yaptığını belirtmekte fayda vardır. Eğitim seviyesi yüksek ve ekonomik açıdan da üst tabakadan birisi olan yazar, pozitif bilimin, insanlığın bütün problemlerini çözerek, onu aydınlığa götüreceği görüşündedir.⁸⁴ Halid Ziya, bilginin metafizik yolla değil, artık akıl, gözlem ve deneyle elde edilmesi gerektiği düşüncesinin aydın kesimde oluştuğuna dikkat çekmekte; böylece batılılaşmayla birlikte bilgi anlayışındaki değişikliğe

⁷⁸ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 303, 352.

⁷⁹ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 303, 352.

⁸⁰ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, ss. 222-226.

⁸¹ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, s. 53.

⁸² Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 228.

⁸³ Bk. Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 9.

⁸⁴ Bk. Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, s. 54.

vurgu yapmaktadır. Yazarın yaşadığı tarihlerde yeni bilgi anlayışı doğrultusunda pek çok yeni uygulama ve faaliyet yapılmıştır.⁸⁵ Bu anlayışın paralelinde yazar, dini ilimlerin ve değerlerin insanlık için taşıdığı değer ve işlevlerden romanlarında hiç bahsetmemiştir. Ayrıca yazar, hoca ve şeyhlerin toplum hayatının gerçeklerinden uzak olarak yaşadıklarını⁸⁶ dile getirmekte, dolayısıyla toplum için fonksiyonel olmadıklarını düşünmektedir.

Araştırmamızda buraya kadar, Halid Ziya'nın romanlarında batılılaşmanın dini hayat ve değerler üzerindeki yansımalarına ve izlerine değinilmeye çalışılmıştır. Sosyal yaşam içerisinde toplumun en önemli kurumları arasında yer alan din ile aile arasında da karşılıklı münasebetin bulunduğu bilinen bir husustur.

c. Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılılaşmanın Aile-Din İlişkisi Üzerindeki Etkileri

Sosyal bir kurum olan aile, bütün toplumların temel kurumlarından biridir. Toplum halinde yaşama mecburiyetinde olan insanoğlu ilk kez bu mecburiyeti kendi yakın çevresinde hissettiği ailesindeki beraberlikle giderebilmektedir.⁸⁷ Aile, fertlerine psikolojik ve biyolojik açılardan yardımcı olmakta, onları modern insanın yalnızlığından korumakta, onlara sosyal çerçeve vazifesi görmekte ve dayanak olmaktadır.⁸⁸ İnsanın ilk sosyalleşmesi, topluma hazırlanması da ailede başlamaktadır. Aile, sosyal grup ile aile fertleri arasındaki ilişkileri içeren ve aynı zamanda adetleri, örfleri, görenekleri bulunan ve de bir sosyal kurum olan, kültür unsurlarını içinde taşıyan bir birimdir.⁸⁹

Aile sosyal ve kültürel değerlerimizin özünü taşıyan ve bu değerleri, kültür unsurlarını kuşaktan kuşağa aktaran en önemli sosyal müesseselerden birisidir. Aile, inançların, dini değerlerin ve ahlaki kuralların yeni nesle aktarılması ve öğretilmesini sağlamaktadır.⁹⁰ Dini hayatın küçümsenemeyecek birçok yönü de aile içinde gerçekleşmektedir.⁹¹ Batılılaşma etkisini, toplumsal yapının temel unsurlarından birisi olan aile üzerinde de göstermiştir.

Tanzimat Edebiyatı romanlarında aile konusunda işlenen alaturka (Doğulu) – alafranga (Batılı) karşıtlığında alaturka özelliklerinin bazı romanlarda ağır bastığı görülürken, Servet-i Fünun Edebiyatına mensup yazarın Batılı yöne daha çok meylenmesi anlaşılmaktadır. Alaturka aile kuruluşunda evlilik için akıl-baliğ olma yaşı dikkate alınırken, alafranga aile kuruluşunda ergenlik ön plana çıkarılarak yeni bir yaş tanımı gelişmeye başlamıştır. Evlenecek erkek ve kızların

⁸⁵ Geniş bilgi için bk. Adivar, Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970, ss. 187-203; Adivar, Adnan, Tarih Boyunca İlim ve Din, 5.bsk., Remzi Kitapevi, İstanbul 1994, ss. 338, 368-369.

⁸⁶ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 9.

⁸⁷ Doğan, İsmail, Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar, 3.bsk., Sistem Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 168.

⁸⁸ Nirun, Nihat, Sistematik Sosyolojisi Açısından Ziya Gökalp, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981, s. 181.

⁸⁹ Nirun, Nihat, Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1994, s.17.

⁹⁰ Sezen, Yümnü, İslam'ın Sosyolojik Yorumu, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 238.

⁹¹ Kehrer, Günter, Din Sosyolojisi, Çev.: Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1992, s. 102.

15-16 yaşlarında daha ergenliklerinin ilk döneminde kişilikleri gelişmeden, sosyalleşmelerini olgunlaştırmadan ve maddi bağımsızlıklarını temin edecek mesleklerini kazanmadan evlendirilmeleri eleştirilerek, evlenecek kimselerin ergenliğin son dönemine tekabül eden yaşlarda⁹² evlenmeleri gerektiği yazarın romanlarında vurgulanmıştır.⁹³

Biyolojik olgunlaşma ile ilgili gelişim özellikleri değişik kültürlerde birbirlerinden pek farklılık göstermezlerken, toplumsal beklentilere göre gelişme özellikleri muhtelif toplumlarda birbirlerinden farklılık gösterebilmektedir.⁹⁴ Osmanlı toplumunda Tanzimat'la başlayan ve Servet-i Fünun döneminde hız kazanan batılılaşma düşüncesi, evlenecek kimselerin ulaşması gereken yaş ve taşınmaları gereken özellikler konusunda yeni toplumsal beklentileri beraberinde getirmiştir. Yazar da mevcut geleneksel aile teşekkülünü eleştirerek, romanlarında genç erkek ve kızların, küçük yaşta, kimliklerini yeterince kazanmadan, kafi derecede sosyalleşmeden ve ekonomik bağımsızlıklarını temin etmeden evlenmeleri nedeniyle mutsuz bir aile oluşturduklarını belirtmektedir.⁹⁵

Yazar, birden fazla kadınla evlilikle ilgili gözlemini ve bu konudaki düşüncesini "Kırık Hayatlar"da dile getirmekte ve isteğini ifade eden ve kararını uygulayan bir kadın tipinin varlığını vurgulamakta veya bu şekil bir kadın tipinin toplumda yaygınlaşmasını arzuladığını ortaya koymaktadır. Çocuğu olmadığı için ikinci bir hanımla evlenmek isteyen Ömer Behiç'in hanımı, Ömer Behiç'ten hemen ayrılmaktadır.⁹⁶

Avrupalı hayat tarzını bütünüyle benimsemiş bir ailenin hayat hikayesini konu edinen⁹⁷ "Nemide" isimli romanda bir erkek ile kadının evlenmezden önce birbirlerini iyice tanımaları gerektiği vurgulanmaktadır.⁹⁸ Romanın karakterlerinden Nahit, aşkını çekinmeden, utanmadan sevdiği Nail'e açabilen ve verdiği kararları fiiliyata geçirebilen bir kişiliğe sahiptir.⁹⁹

Burada belirtmek gerekir ki, yazar, ailelerin Avrupalı hayat tarzını benimserlerken, sathi taklitle bulunmalarını eleştirmiş, toplumun bu konudaki ahlaki ve dini değerlerinin dikkate alınması gerektiğini, bu değerleri dikkate almayan aile üyelerinin olumsuz tutum ve davranışlarını dile getirerek ortaya koymaya çalışmıştır.

Romanlarda evlenen kadınların eş seçimi konusundaki tutumlarını ele aldığımızda, eş seçimi konusundaki ölçütlerinin arasında ahlaki değerlerin yer almadığını; aksine ekonomik bakımdan zenginliğin göstergesi olan zümrüt, yakut, elmas ve fruzelerin ön planda tutulduğunu görüyoruz. Bunun yanlış olduğunu düşünenlerin de kendi çıkarları için ses çıkarmadıklarını ve durumu

⁹² Ergenlik dönemleri ve yaşları konusunda geniş bilgi için bk. Baymur, Genel Psikoloji, ss. 59-65.

⁹³ Baki, Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan, ss. 88-89.

⁹⁴ Baymur, Genel Psikoloji, s. 59.

⁹⁵ Bk. Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, ss. 166-118.

⁹⁶ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, s. 47.

⁹⁷ Kerman, Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar, s. 73.

⁹⁸ Bk. Uşaklıgil, Halid Ziya, Nemide, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1943, ss. 91-97.

⁹⁹ Kerman, Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar, s. 76.

kabullendiklerini tespit ediyoruz.¹⁰⁰ Dolayısıyla, Tanzimat Döneminde yazılan romanlarda da dile getirildiği gibi¹⁰¹ evlilikte dini ve ahlaki değerlerden daha çok maddi gelir durumunun sağlamlığı kadınlar için bir güvence olarak görülmektedir.

Halid Ziya, romanlarında ailelerin mutsuzluğuna ve çözülmesine sebep olan faktörler arasında, evlilik öncesi ve evlilik anındaki sebeplerin yanı sıra, batılılaşma sürecinin de tesiriyle meydana gelen değişimler sebebiyle toplumda görülen sapkın davranışlar olarak niteleyebileceğimiz eşlerin yasak ilişkilerini de sebep olarak göstermektedir.

“Aşk-ı Memnu” isimli romanda, kocasının haricindeki erkeklere karşı da çok serbest ve cömert davranan Firdevs Hanım, kirli çamaşırlarını ele veren mektuplarını yakalayan kocasının ölümüne sebep olmuştur.¹⁰² Yasak ilişkiye giren kadınlar, bir anne olarak, kendi kızlarının yasak ilişkiye girmelerini istememelerine¹⁰³ rağmen; dini ve ahlaki bir endişe ve kaygı taşıdıklarını görmek de mümkün değildir.

Halid Ziya, “Kırık Hayatlar” adlı romanındaki ailelerde eşlerin hep yasak ilişkilerinden bahsetmekte ve bu gayr-ı meşru ilişkilerin, toplumun elit kesimlerinde genellikle mevcut olduğunu vurgulamaktadır. Romanın kahramanlarından Bekir Servet’in bu konudaki konuşması durumu kısaca özetlemektedir. “Tüm büyük kentler gibi İstanbul’da da bir takım aileler vardır ki, toplumun kibar sınıfına girmekle birlikte ahlak bakımından yerleri belli değildir.”¹⁰⁴

Aşk-ı Memnu’da evli bir kadınla aşk ilişkisine giren Behlül Bey, bu konuda vicdanından ve inancından dolayı ızdırap duymanın aksine; sadece kadının kocasından çekindiğini anlıyoruz.¹⁰⁵ Yine Aşk-ı Memnu’da yasak ilişki içinde olan Bihter de dini inanç ve değerlerden daha çok, sosyal baskı sebebiyle yasak ilişkisini gizlemektedir.¹⁰⁶

Yazarın romanlarında yasak ilişkiyi normal karşılayan erkekler, aynı davranışta bulunan hanımlarını ise hemen dışlamaktadırlar.¹⁰⁷ Dolayısıyla erkekler kadınlara kendilerine eş değer şekilde bir özgürlük tanımamaktadırlar. Erkeklerin, kendi yasak ilişkilerini normal bir davranış gibi göstermeye çalıştıkları, gerek ahlaki yönden, gerekse İslam Dini yönünden ailedeki namus ve dürüstlük normlarına zıt şekilde hareket ettikleri gözlemlenmektedir.¹⁰⁸

Alafranga yaşayış meraklısı roman kahramanları İslam Dininin yasak ettiği alkölü almak (içki) için Beyoğlu gibi yerlerdeki eğlence mekanlarına gitmişlerdir. Mir’ât-ı Şuûn’da çalışan Raci, Batı medeniyetinin kötü yönleri ile batılı yaşayışın,

¹⁰⁰ Bk. Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 26, 18-24.

¹⁰¹ Baki, Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan, s.89.

¹⁰² Bk. Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, ss. 6-9.

¹⁰³ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, ss. 270-271.

¹⁰⁴ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, s. 200.

¹⁰⁵ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, ss. 184-185.

¹⁰⁶ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 188.

¹⁰⁷ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 256.

¹⁰⁸ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, s. 306.

moda ve eğlencelerin İstanbul'a, dolayısıyla Türkiye'ye giriş kapısı olan Beyoğlu'ndaki meyhanelerde¹⁰⁹ alkol alarak sarhoş olmakta, evine gitmemekte ve çocuklarına bakmamaktadır. Yine Ahmet Cemil'in kız kardeşi İkbâl'in kocası evine sarhoş gelmekte ve eşine şiddet kullanmakta ve bu sebeple de evlilikleri mutsuz başlamaktadır.¹¹⁰ Dolayısıyla alkol alma, romanlarda ailelerin çözülmesine bir sebep teşkil etmektedir. Fakat, İslam Dininin bu konudaki yasağına roman kahramanlarının uyup uymadıklarından, bu yasak ile roman kahramanlarının zihnen ve davranış bakımından bir çatışma içinde olup-olmadıklarından veya dini değerlerin bu husustaki işlevlerinden bahsedilmemektedir.

Ailelerin hayatîyetlerini devam ettirebilmesinde din kurumu önemli bir rol oynamakta, aileler de dinin yeni nesillere aktarılması hususunda önemli işlevlerde bulunmaktadır. Bu işlevler arasında yeni neslin/çocukların terbiyesi de yer almaktadır. Ailenin değerler sistemi ile toplumun değerler sistemi ve bu çerçevede doğal olarak dini ve kültürel değerler birbirine oldukça benzerler.¹¹¹ Bu bakımdan aile üyelerinin mensup oldukları din, yeni neslin topluma hazırlanması ve kazandırılması bakımından önemlidir.

Halid Ziya'nın romanlarındaki ailelere baktığımızda, çoğu ailelerin Batı medeniyetine uygun nesil yetiştirme amacıyla yabancı (Gayr-ı Müslim) hizmetçilerin ve mürebbiyelerin tercih edildiğini görürüz. Dolayısıyla İslami bir kültürden gelmeyen ve toplumun kendi değerleriyle özdeşleşmeyen bu hizmetçi ve mürebbiyelerin, kendi dini ve kültürel değerlerini çocuklara aktarmaları kaçınılmazdır. "Aşk-ı Memnu isimli romandaki Firdevs Hanımın hizmetçisinin ismi Katina, Adnan Bey'in mürebbiyesinin ismi Mile de Courton'dur.¹¹² Yabancı mürebbiyeler arasındaki en büyük ortak noktanın kendi milletlerinin dil, terbiye, kültür ve zevklerini Türk çocuklarına aşılama olduğunu tespiti¹¹³ de aile üyelerinin mensup oldukları kültür ve dinin toplumun geleceği açısından fonksiyonunu ortaya koymaktadır. Batılı yaşayış ve kültür unsurlarının, kendi dini değerlerinden uzak aile yaşam tarzının Osmanlı evlerine kadar girip yayılmasında Gayr-ı Müslim mürebbiyelerin etkin bir faktör olduğu anlaşılmaktadır.

"Aşk-ı Memnu"da Adnan Bey'in çocuklarına, gerek mürebbiyesi tarafından verilen, gerekse bunun haricinde verilen dersler arasında dini bilgilerin verildiğine dair bir bilgi ve anlatım görülmemektedir. Mürebbiye, gergef, dikiş, işleme, piyano ve opera dersleri vermekte ve Alexandre Dumas gibi Batılı yazarlardan hikâyeler okutmaktadır.¹¹⁴ Mürebbiye, piyano derslerinde, Chopin, Schuman veya Mendelssohn'dan şarkılar öğretmekte ve kendisi de zaman zaman Pazar günleri kiliseye dua etmeye gitmektedir.¹¹⁵ Bireyin sosyalleşmesinin ilk adımı olan ailelerin bu yapısı içerisinde, çocukların kendi dini ve kültürel değerlerini

¹⁰⁹ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, ss. 202-203.

¹¹⁰ Uşaklıgil, Mai ve Siyah, ss. 82-84, 394-396.

¹¹¹ Dönmezer, Sulhi, Sosyoloji, 10.bsk, Beta Yayın, İstanbul 1990, ss.150-151.

¹¹² Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, ss. 15-43, 55-57.

¹¹³ Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, ss. 190-198.

¹¹⁴ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, ss. 67-70.

¹¹⁵ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, ss. 237-238, 245.

öğrenebilmelerini sağlama hususundaki işlevini söz konusu dönemde yeterince yerine getiremediği söylenebilir.

Kültürel ve dini değerlerin, iyi öğrenilip içselleştirilmediği ve sosyal münasebetlerde dikkate alınmadığı geniş ailelerde, aile üyelerinin kıyafetleri ve ilişkileri önem kazanmaktadır. Zira, dikkat edilmediği takdirde ailenin çözülmesi durumu ortaya çıkmaktadır.

Aşk-ı Memnu adlı romanda Behlül kendi ailesi ve kaynanası Firdevs'in ailesiyle birlikte pikniğe gitmişlerdir. Burada Behlül, ince, zarif ve vücudunun bazı kısımlarını açığa vuran kıyafetiyle evli olan Peyker hanıma, aşk ilan etmiştir. Evli olan Peyker hanım, bu aşk ilanına karşı koyamaz. Bu duruma karşı aile üyelerinden eleştirel veya olumsuz bir tepki gelmemiştir. Sadece hizmetçilerden biri gayrı dini ve ahlaki duruma dayanamayarak kaçar. Diğerleri ise, bu davranışı eğlenceli bulurlar.¹¹⁶ Hizmetçinin kaçışı, geleneksel kadın erkek ilişkilerine göre bu aşk ilanının sapkın bir davranış olduğunu ortaya koyarken, diğerlerinin davranışı, artık Türk kadınının kapalı kapılar ardında kalmayıp, sokağa çıkabildiği ve hatta erkek ve kadınlar arasında Batılı erkek ve kadınlar gibi ilişkilerinde özgürce davranabilenlerin bile olduğuna işaret etmektedir.

"Bir Ölünün Defteri" isimli romanda aynı evde kalan dayıoğlu ile halakızının yalnız kaldıklarında, şehvi duygularıyla olan mücadelelerinden bahsedilmektedir.¹¹⁷ "Kırık Hayatlar" adlı romanda ise, evli Ömer Behiç ile bekar bir kız olan Neyyir'in tedavisi için bir arada bulunmaları ve evde de yalnız kalmalarıyla aralarında gayr-ı meşru bir ilişki başlamaktadır.¹¹⁸ Kişiliği, eğitim seviyesi ve öz güveni iyi oluşmamış kadın ve erkeklerin Batılı anlayışla ilişkilerinde özgür davranışları halinde, mevcut kültürel ve dini değerlere aykırı davranışlar gösterebilmektedirler.

Özellikle dini ve ahlaki değerlerden yoksun kadın ve erkeğin, aynı evde yalnız kalmalarının olumsuz sonucu "Aşk-ı Memnu" isimli romanda görülmektedir. Adnan Bey'in çapkın yeğeni Behlül ile karısı Bihter'in aynı evde yaşadıkları ve sonunda dinin onaylamadığı gayrı meşru bir ilişkide buldukları ve beraber geceledikleri anlaşılmaktadır.¹¹⁹

"Nemide" adlı romanda, aynı evde bir genç erkek ile iki genç kız birlikte yaşamakta, iki kız da aynı gence aşık olmaktadır. "Nemide" isimli kız genç erkekle nişanlanmakta, fakat nişanlısının diğer kız "Naile"ye aşık olduğunu anladığında, zayıf vücudu dayanamayıp ölmektedir.¹²⁰ Gençlerin bu şekilde yalnız olarak birlikte yaşamalarını İslam Dini'nin tasvip etmediği, ne bu gençlerin kendileri tarafından, ne de aileleri tarafından düşünülmektedir. "Nemide" isimli romanda ise, Şevket Bey, kızına nikah düşen genç yeğeninin şahsi bir sebeple evine

¹¹⁶ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, ss. 124-132.

¹¹⁷ Uşaklıgil, Bir Ölünün Defteri, s. 97.

¹¹⁸ Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, ss. 172-182.

¹¹⁹ Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, ss. 174-179, 209-214.

¹²⁰ Uşaklıgil, Nemide, ss. 125-170.

gelmemesini meşrulaştırabilmek için, dinin bu konudaki tutumunu gerekçe göstermektedir.¹²¹

Halid Ziya'nın romanlarına baktığımızda netice olarak batılılaşmanın, toplumun eğitim ve yaşam düzeyi yüksek, üst tabakada yer alan ailelerin bir kesiminde benimsenmeye başladığı, ancak Batı düşüncesinin ve yaşam tarzının sathi taklitleri sebebiyle onların dini inanç ve değerlerinin zayıflamasına katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu ailelerde gayr-ı meşru ilişkilerin neredeyse yaygınlık gösterme eğilimine girdiği, İslam'ın bu konudaki emirlerine, tavsiyelerine ve yasaklarına pek uyulmadığı fark edilmektedir. Batı medeniyetindeki sürekli dünyevileşme sürecinin aileyi büyük ölçüde bir ibadet birliği olmaktan çıkarmasının¹²² ardından, toplumun üst tabakasında yer alan Osmanlı ailesinde de dünyevileşme sürecinin işaretleri görülmektedir. Bu bağlamda, Batılı yaşam tarzının Osmanlı ailesinin kültürel ve dini değerleriyle bir çatışma içerisine girmeye ve beraberinde kültürel yabancılığa neden olmaya başladığını söylemek de mümkündür. Söz konusu dönemde ailenin, toplumun genel kabul gördüğü değerleri aktarma işlevinde aksaklıklarla karşı karşıya kaldığı da belirtilebilir.

d. Değerlendirme

Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Pozitivizm ile Avrupa'da meydana gelen sosyo-kültürel değişimler ve endüstriyel gelişmeler, Batı haricindeki toplumlar için batılılaşma hareketini ortaya çıkarmıştır. Batılılaşma hareketi Osmanlı toplumunu da etkisi altına almış ve Osmanlı, batılılaşma süreciyle birlikte Batıda ortaya çıkan fikirlerin ve hayat tarzının etkisini yaşamaya başlamıştır. Bu süreçten ilk etkilenenler de elit ve üst tabakada yer alanlar ve yönetimin merkezi olan İstanbul olmuştur. Halid Ziya Uşaklıgil de romanlarında, toplumun üst tabakasında yer alan ve batılılaşma sürecinden ilk etkilenen elit kimselerin sosyal hayatlarını konu edinmiştir. Yazar ayrıca, romanlarında çoğunlukla İstanbul şehrini ve O'nun belli mevkilerini mekan olarak kullanmıştır. Dolayısıyla O'nun romanları toplumun bütün sınıflarının tablosunu çizmediği ve toplumun orta ve alt tabakasının sosyal yaşamını yansıtmada eksik kaldığı anlaşılmıştır. İstanbul dışında kalan Anadolu halkının sosyo-kültürel ve dini yaşamı O'nun romanlarında hiç yer almamıştır.

Batılı roman tarzının kurucusu olarak nitelenen ve toplumun eğitim ve kültür seviyesi yüksek bir aileden gelen yazarın, Batı tarzında yeni bir insan, kadın ve erkek anlayışını romanlarında vurgulamaya çalıştığı ve batılılaşmadan çok etkilenen elit kesimlerin sosyal yaşamlarını gözlemlediği fark edilmiştir. Romanlarda yer alan ailelerin genelde üst tabakada yer alan ailelerden müteşekkil oldukları ve batılılaşma rüzgarıyla birlikte Batı medeniyetinde güç kazanan seküler ve pozitivist anlayışından etkilenerek bunların ekseriyetinin dini değerler ve dini hayat konusunda dünyevileşme eğilimine girdikleri tespit edilmiştir. Bu konuda Batı medeniyetine uygun bir nesil yetiştirmek için ailelere dahil olan Batılı

¹²¹ Uşaklıgil, Nemide, s. 87.

¹²² Wach, Joachim, Din Sosyolojisi, Çev.: Günay, Ünver, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 1990, s. 77.

mürebbiyelerin de rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Halid Ziya, ailelerde fertlerin sıkıntılı anlarında dini hatırlamadıklarını; ancak ölüm hadisesi gerçekleştiğinde sığınılan ve teselli bulunan bir olgu olarak dinin akıllara geldiğini bize yansıtmıştır.

Yazar, batılılaşma taraftarı olmakla birlikte, Batı uygarlığının sathi taklitle benimsenmesini eleştirmekte ve onun sunduğu özgürlüklerin özellikle aile ilişkilerinde sapkın davranışlarda bulunabilmek için değerlendirilmesini tenkit etmektedir.

Araştırmamıza konu olan dönemin (1889-1924) sosyal hayatından kesitler sunan yazarın, söz konusu romanlarındaki ailelerde, toplumun dini ve ahlaki değerlerinin onaylamadığı sapkın davranışlara rastlanmıştır. Halid Ziya, aile üyelerinin gayr-ı meşru ilişkiye girme davranışlarının, aile kurumu üzerinde meydana getirdiği olumsuz sonuçları romanlarında dile getirmektedir.

Yazar, romanlarında ailelerin çözülme nedenleri arasında, evlenecek adayların evlilikten önce birbirlerini iyi tanımamalarını, birlikte yaşamamalarını, adayların zenginliği ve lüks hayatı ön plana çıkarmalarını, evlilikten sonra kocaların alkol bağımlısı olmalarını ve eşlerin, toplumun kültürel, ahlaki ve dini değerlerince onaylanmayan yasak ilişkilere girmelerini dile getirmiştir. Yazar, doğrudan olmasa da dolaylı olarak batılı yaşam tarzı ile özellikle mevcut aile yaşamı arasındaki çatışmayı kısmen yansıtmıştır. Toplumdaki benzeri sosyal çatışmalar, Tanzimat edebiyatı romanlarında daha net işlenmesine rağmen; Servet-i Fünun edebiyatı romanlarında net olarak işlenmemesi, dönemin baskıcı yönetim anlayışından kaynaklanmış olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Yazarın romanlarında ortaya koyduğu yansımalarından elde edilen bu sonuçlara göre, toplumun üst ve aydın kesiminin dini duygu, düşünce ve yaşayış açısından söz konusu dönemde zayıflama eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla Osmanlı'nın son zamanlarının sosyal yaşamından kesitler sunan bu romanlara göre, Osmanlı toplumunun yıkılmasına, ekonomik ve siyasi sebeplerin yanı sıra, toplumu yönlendiren üst ve aydın tabakada dinin fonksiyonunun zayıflaması da neden olarak eklenebilir. Osmanlı'nın daha iyi ve gerçekçi olarak anlaşılması ve aydınlığa kavuşturulması bakımından farklı kaynaklardan faydalanılarak daha fazla araştırılmaların gerçekleştirilmesinin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Adivar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970.
- Adivar, Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 5.bsk., Remzi Kitapevi, İstanbul 1994.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, 2.bsk., Ekin Yay., Ankara 1997.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, 2.bsk., C.II, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1968.
- Kabaralı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994.
- Solmaz, Bünyamin, "Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Tarihinde Din Odaklı Yaklaşım ve Yöntem Tartışmaları", Edt.: Bünyamin Solmaz-Ihsan Çapçioğlu, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Çizgi Kitapevi, Konya 2006.
- Kavcar, Cahit, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995.
- Meriç, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 2.bsk., İletişim Yay., İstanbul 1993.
- Eren, Cevat, "Tanzimat", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXX, M.E.B., Ankara 1981.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, 11.bsk., İnkılap Kitapevi, İstanbul 1994.
- Keher, Günter, *Din Sosyolojisi*, Çev.: Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1992.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Nemide*, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1943.

- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Aşk-ı Memnu*, sad. H. Fethi Gözler, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul 1988.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Bir Ölünün Defteri*, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1944.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Kırk Hayatlar*, sad.: Nevzat Kızılcan, Aka ve İnkılap Basımevi, İstanbul 1981.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Mai ve Siyah*, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1938.
- İnalçık, Halil, Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir inceleme, 2.bsk.,Doğu Batı Yay., Ankara 2005.
- Baki, Hayati, *Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan*, Promete Yay., Ankara 1993.
- Hökelekli, Hayati, *Din Sosyolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 2001.
- Erten, Hayri, Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı), Kültür Bakanlığı Yay. 2001.
- Celkan, Hikmet Y., "Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı", *75. yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Bağlam yay., Ankara 1991.
- Doğan, İsmail, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, 3.bsk., Sistem Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Er, İzzet, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, Çev.: Günay, Ünver, Erciyes Ün. Yay., Kayseri 1990.
- Fichter, Joseph, Sosyoloji Nedir?, Çev.: Nilgün Çelebi, Toplum, Konya tarihsiz.
- Duverger, Maurice, *Sosyal Bilimlere Giriş*, Çev.: Ünsal Oskay, 5.bsk., Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- Akgül, Mehmet, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Kitapevi, Konya 1999.
- Korlaelçi, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yay., İstanbul 1986.
- Bakırcıoğlu, N. Ziya, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, 7.bsk., Ötügen, İstanbul 2002.
- Nirun, Nihat, *Sistematik Sosyolojisi Açısından Ziya Gökalp*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Yedigün Neşriyat, Basım yeri yok, tarihsiz.
- Hançerlioglu, Orhan, *ToplumBilim Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986.
- Ozankaya, Özer, *Toplumbilim*, 6.bsk., Tekin Yayınevi, İstanbul 1986.
- Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev.: İhsan Çapçoğlu-Halil Aydınalp, Birleşik Kitapevi, Ankara 2006.
- Karaalioglu, Seyit K., *Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü*, 2. bsk., İst.. İnkılap ve Aka, 1982.
- Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, 10.bsk., Beta Yayım, İstanbul 1990.
- Timur, Taner, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yay., İstanbul tarihsiz.
- Timur, Taner, Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, Afa yay., İstanbul 1991.
- Arseven, Tülin, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Eğitim ve Mürebbiyelik", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 162, Ankara, Bahar, 2004.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, 6. bsk., İnsan Yay., İstanbul 2003.
- Sezen, Yümnü, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Aslantürk, Zeki - Amman, M. Tayfun, *Sosyoloji*, İFAV, İstanbul 1999.
- Kerman, Zeynep, Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995.